

УДК 342.525(477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.20>

Паламарчук Г. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5189-8952

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТАКТИК ПІД ЧАС ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ

FEATURES OF THE APPLICATION OF PSYCHOLOGICAL TACTICS DURING THE INTERROGATION OF THE VICTIM

У статті розглядається проведення такої слідчої (розшукової дії), як допит. Серед осіб, які можуть бути допитані, привертає значну увагу особа потерпілого, оскільки допит цієї особи має свої особливості. Тому, в рамках даної статті автором встановлено, як основні положення допиту потерпілих осіб, так і проведено дослідження особливостей допиту певних категорій потерпілих осіб.

Серед понятійної категорій даної тематики в дослідженні робиться акцент на понятті «вразливі потерпілі». Розглядаються теоретичні основи цього поняття та підстави для його потенційної реалізації на практиці. Констатується, що таке поняття допускається положеннями міжнародного законодавства, через що робиться висновок про впровадження цього поняття в національне кримінально-процесуальне законодавство. Через такий висновок пропонується внести зміни до ст. 55 КПК України «Потерпілий», додати як особливий психологічний та моральний стан особи, який може суттєво визначати тактику проведення допиту такої особи. Також пропонується внести зміни і до ст. 223 КПК України «Допит», де передбачити особливості допиту такої категорії потерпілих осіб.

Запропоновано рекомендації щодо удосконалення тактики допиту потерпілої особи із зазначеної категорії кримінальних проваджень. Зокрема, підкреслюється необхідність дотримання строків допиту, мова йде про невідкладність проведення допиту, скільки це впливає на якість отриманої інформації в результаті допиту потерпілої особи. В контексті статті підкреслюється значення обрання місця проведення допиту, оскільки це значно впливає психологічно на потерпілу особу під час допиту, і, або, сприяє проведенню допиту, або, навпаки, створює умови для того, щоб потерпіла особа не мала бажання розповідати про події злочині під час допиту.

Серед рекомендацій особливу увагу звертається на врахування психологічного стану потерпілої особи, що впливає на формування показань загалом, через цей стан і пропонується введення поняття «вразливі потерпілі». Розкривається особливості тактики допиту потерпілої особи та з'ясовано характерні проблеми, що виникають під час проведення допиту потерпілої особи. Розглядається сприятливість застосування тактики психологічного та комунікативного контакту у співбесіді з потерпілою особою. Проводиться розмежування між цими тактиками допиту потерпілої особи. Розглядається ефективність використання кожної із вказаних тактик допиту, в результаті чого робиться висновок про те, що в проведенні допиту категорії «вразливі потерпілі» буде сприятливим та ефективним застосування саме тактики «комунікативного контакту». Підкреслюється важливість використання тактики відкритих питань, яка загалом допомагає уніфікувати криміналістичні рекомендації до способу поведінки особи. Враховуючи, що мова про допит потерпілої особи з категорії «вразливі потерпілі», акцентується увага на використанні тактичного толерантного підходу у співбесіді, уникаючи порушень кордонів особи, її прав та свобод.

Розвиток та удосконалення тактики допиту потерпілої особи час розслідування є важливим напрямом подальших наукових розвідок.

Ключові слова: допит, особа потерпілого, вразливі потерпілі, тактика допиту психологічний контакт, комунікативний контакт.

The article considers the conduct of such an investigative (search) action as interrogation. Among the persons who may be interrogated, the victim attracts considerable attention, since the interrogation of this person has its own characteristics. Therefore, within the framework of this article, the author has established both the basic provisions of the interrogation of victims and conducted a study of the features of the interrogation of certain categories of victims.

Among the conceptual categories of this topic, the study focuses on the concept of “vulnerable victims”. The theoretical foundations of this concept and the grounds for its potential implementation in practice are considered. It is stated that such a concept is allowed by the provisions of international law, which leads to a conclusion about the introduction of this concept into the national criminal procedure legislation. Due to this

conclusion, it is proposed to amend Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine “Victim”, to add as a special psychological and moral state of the person, which can significantly determine the tactics of conducting the interrogation of such a person. It is also proposed to amend Art. 223 of the Criminal Procedure Code of Ukraine “Interrogation”, which provides for the specifics of the interrogation of this category of victims.

Recommendations are offered to improve the tactics of questioning a victim in the specified category of criminal proceedings. In particular, the need to comply with the interrogation deadlines is emphasized, it is about the urgency of the interrogation, how much this affects the quality of the information obtained as a result of the interrogation of the victim. In the context of the article, the importance of choosing the place of interrogation is emphasized, since this significantly affects the psychological state of the victim during the interrogation, and, either, facilitates the interrogation, or, conversely, creates conditions for the victim not to have a desire to talk about the events of the crime during the interrogation.

Among the recommendations, special attention is paid to taking into account the psychological state of the victim, which affects the formation of testimony in general, and because of this state, the introduction of the concept of “vulnerable victims” is proposed. The features of the tactics of questioning a victim are revealed and the characteristic problems that arise during the interrogation of a victim are clarified. The advisability of using psychological and communicative contact tactics in an interview with a victim is considered. A distinction is made between these tactics of questioning a victim. The effectiveness of using each of the indicated interrogation tactics is considered, as a result of which it is concluded that in the interrogation of the category of “vulnerable victims” it will be favorable and effective to use the tactic of “communicative contact”. The importance of using the tactic of open questions is emphasized, which generally helps to unify forensic recommendations for the behavior of a person. Considering that we are talking about the interrogation of a victim from the category of “vulnerable victims”, attention is focused on using a tactical tolerant approach in the interview, avoiding violations of the boundaries of the person, his rights and freedoms.

The development and improvement of the tactics of questioning a victim during the investigation is an important direction of further scientific research.

Key words: *interrogation, victim identity, vulnerable victims, interrogation tactics, psychological contact, communicative contact.*

Визнання особи потерпілою відбувається згідно положень ст. 55 КПК України, де потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. За відсутності хоч однієї з видів шкоди прокурор, зокрема, може відмовити особі у визнанні її потерпілою [1].

Згідно ст. 95 КПК України показаннями є відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Тож, є необхідність допитувати особу з метою отримання необхідних доказів, навіть, якщо вона є потерпілою. Потерпіла особа дуже часто має значні психологічні травми в результаті вчинення кримінального правопорушення щодо неї, особливо це стосується осіб потерпілих від насилля, згвалтування та неповнолітніх осіб, які є, взагалі, психологічно вразливими через ще не сформовану стресостійкість. Тому, дивлячись на такі обставини є достатньо особливостей щодо допиту потерпілих осіб.

Поверхово дивлячись, допит здається однією з найпростіших слідчою (розшуковою) дією, але це тільки здається. На перший погляд до складності допиту можна прописати процесуальні аспекти його проведення та можливість багаторазового проведення. Але складність допиту дуже часто проявляється, перш за все, в самому

спілкуванні з потерпілою особою, особливо враховуючи, що особа може бути потерпілою від посягання на своє фізичне чи психологічне здоров'я та життя загалом.

Забезпечення прав потерпілого і під час допиту, зокрема, закріплено і в Директиві 2012/29 Європейського Союзу мінімальні стандарти підтримки та захисту потерпілих від злочинів [2]. Так, акцент робиться на захисті прав потерпілих, яким завдано значної шкоди внаслідок жорстокості злочину; від злочину, вчиненого з упередженим ставленням або з дискримінаційним мотивом, який, зокрема, міг бути пов'язаний з їхніми індивідуальними особливостями; потерпілим, чиї відносини й залежність від суб'єкта злочину робить їх особливо вразливими. Слід відмітити, що національне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає поняття «вразливі потерпілі», проте таку термінологію активно використовують і в міжнародних стандартах, і в рекомендаціях щодо змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства України.

До категорії вразливих потерпілих можна віднести потерпілих в результаті здійснення такої злочинної діяльності, як тероризм, організована злочинність, торгівля людьми, гендерно обумовлене насильство, сексуального та іншого насильства, експлуатації чи злочинів на підґрунті ненависті, а також потерпілі з інвалідністю (ст. 22) [2]. Про таку категорію потерпілих мова йде і у практиці ЄСПЛ. Так, рішення «Aksoy v. Turkey» (Application No. 21987/93) (п. 98) ЄСПЛ акцентував на особливо вразливого становищі

постраждалих від катувань; у рішенні «М.М. та З.М. проти України» (Заява № 4669/20)4 суд акцентує на особливо вразливому становищі потерпілих від домашнього насильства [3]. У рішенні ЄСПЛ як критерій особливо вразливого становища визначає, зокрема, вік і психічний стан («Дудка проти України» (Заява № 55912/09)5, а у справі «Ісаєва проти України» (Заява № 35523/06)6 – психічну хворобу [4].

Таким чином, очевидно, що в міжнародних нормах присутнє певне визначення категорії «вразливі потерпілі». Формально така категорія потерпілих не визначена, тому наявна вразливість потерпілих має бути обґрунтована з посиланнями на міжнародні стандарти в кримінальному провадженні. Вбачається, що, враховуючи зазначені положення міжнародного законодавства та присутню судову практику ЄСПЛ, національне кримінально-процесуальне законодавство повинно закріплювати та використовувати таке поняття для визначення окремої категорії потерпілих осіб, щоб виокремлювати цих потерпілих осіб та використовувати відповідні тактики допиту таких осіб.

Слід підкреслити, що допит є вербальною дією, метою якої є передання та отримання інформації про ідеальні відображення, тобто уявні образи, їх носієм є конкретна людина, з якою спілкується слідчий. Складність проведення допиту за участю вразливих потерпілих полягає у її багатогранності, допит виконує не лише кримінально-процесуальні завдання щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню, а й психологічну, педагогічну та етичну функції.

В питанні обрання тактики допиту потерпілої особи є достатньо визначальних моментів. Зокрема, слід підкреслити суттєве та важливе значення дотримання вчасного та доречного одночасно строку проведення допиту потерпілої особи. Тут мова йде про невідкладність проведення допиту, адже це впливає на якість отриманої інформації в результаті допиту потерпілої особи. Доречним слід визнати строк, коли потерпілий буде мати відкрите бажання йти на відкритий контакт із слідчим під час допиту, це дозволить його налаштувати належну атмосферу співбесіди під час допиту та можливість отримання максимально багато необхідної інформації щодо подій злочину.

Слід підкреслити й значення обрання місця проведення допиту, адже це суттєво впливає психологічно на потерпілу особу під час допиту, і, або, сприяє проведенню допиту, або, навпаки, створює умови для того, щоб потерпіла особа не мала бажання розповідати про події злочині під час допиту.

Загальноприйнятими криміналістичними рекомендаціями найсприятливішою та найефективнішою тактикою здійснення допиту визначається ведення слідчим офіційно-рольового

спілкування в рамках відповідного кримінального провадження та встановлення комунікативного контакту з такою особою. В тактиці допиту використовується два терміни щодо визначення зазначеного контакту – «психологічний» та «комунікативний».

Психологічний контакт – це загальне емоційне настановлення на основі єдиної мети й інтересів. Проведення допиту в ситуаціях професійного спілкування в межах розкриття та розслідування злочинів є недоречним використанням саме психологічного контакту. Важливо, що, навіть, не має визначення цього терміну ані в кримінальному процесі, а ні в психологічних вченнях. В психологічному обігу цей термін є дискусійним, не кажучи вже про потенційну можливість визначення цього поняття з точки зору кримінального процесу.

Досліджуючи психологічний контакт під час проведення допиту потерпілої особи між слідчим і допитуваним, в ширшому контексті професійно-психологічний контакт слід розглядати як фон здійснення ділового спілкування, щоб досягти оптимального результату взаємодії слідчого з допитуваною особою. Можна виділити такі ознаки психологічного контакту, як: він завжди двосторонній; установлення і підтримання його залежить від обох сторін, однак ініціатива визначального впливу належить лише одній; це динамічний процес, учасники якого, сприймаючи один одного, обмінюючись інформацією та здійснюючи психологічний вплив, постійно корегують свою поведінку; процес узгодження відносин контактерів відбувається поступово й поетапно.

При проведенні допиту можуть виникати казусні ситуації, особливо при нетактичних питаннях слідчого. Але й у разі безконфліктних ситуаціях спілкування, де присутня взаємодія «слідчий – потерпіла особа», їх інтереси та цілі не збігаються; у конфліктних ситуаціях, де присутня взаємодія «слідчий – підозрюваний/обвинувачений», конфронтація є основною і невід'ємною характеристикою взаємодії.

Особливо несприятливим є формування слідчим такої казусної ситуації через застосування неправильних тактик допиту потерпілої особи від насилля та зґвалтування. Допит потерпілої особи від зґвалтування треба проводити із застосуванням таких психологічних тактик, які створюватимуть безконфліктну комунікативну ситуацію, оскільки така потерпіла особа має бути налаштованою надавати допомогу правоохоронним органам. Через це слідчий має встановити такий контакт з потерпілою особою, щоб вона могла відчувати, що її порушені права активно захищають. Правильної тактикою слідчого під час допиту буде створення обстановки, де будуть відсутні обставини, які для створення атмосфери «нападу», тобто стану психічного напруження, що спотворює процеси сприй-

няття, пам'яті, мислення. Остання обстановка при допиті буде потенційно негативно впливати на повноту та достовірність свідчень. Такий же негативний вплив на свідчення потерпілої особи створює факт небезпеки, яка їй загрожувала. Це може виявлятися в описуванні нею зовнішнього вигляду злочинця, наділенні його ознаками, які насправді йому не притаманні. Цьому сприяє й підсвідоме прагнення виправдатися перед самою собою, близькими, знайомими, слідчим, а також бажання приховати свої віктимні девіантні дії.

Комунікативний контакт – це ділова міжособистісна взаємодія, інформаційний процес, що ґрунтується на зворотному зв'язку. Тобто комунікативний контакт є взаємодією між співрозмовниками з метою обміну інформацією. Основою комунікативного контакту є усвідомлення необхідності інформаційного спілкування та спрямований на створення умов для одержання певних відомостей, який також передбачає й обмін настроєм, почуттями. Він постійно залежить від сигналів, що одержують партнери в спілкуванні, від їх інтерпретації в оцінній сфері осіб, які спілкуються. Слідчий та допитувана особа постійно виявляє підвищену чутливість у сприйнятті та висловленні певних інформаційних блоків в рамках проведення теми допиту. До суттєво «вразливих потерпілих» входять, зокрема, неповнолітні, особи старшого віку, особи з інвалідністю та інші особи, які набувають зазначеного статусу через стану «жертви злочину», яке є результатом жорстокості кримінального правопорушення, вчинення кримінально караних дій з упередженим ставленням до них або з дискримінаційним мотивом, або вчинені щодо особи, яка перебуває в залежності від суб'єкта кримінального правопорушення, встановлення як психологічного, так і комунікативного контакту з допитуваною особою вимагає від слідчого вміння взаємодіяти з кожною з окреслених категорій. На практиці це може бути реалізовано шляхом впровадження вузької спеціалізації або шляхом розроблення універсальних рекомендацій до проведення допиту.

При проведенні допиту слід підкреслити значимість тактики використання відкритих запитань. Дана тактика слідчим повинна використовуватися з певною толерантністю, оскільки повинна використовуватися без суттєвого порушення особистих кордонів, тим паче порушення прав та свобод людини та громадянина. Вказана тактика допиту має перевагу, оскільки інформація, яку отримують у відповідь

на них, як правило, буде точнішою незалежно від віку допитуваного, і показання будуть конкретнішими з детальними відповідями, ніж на закриті та конкретні запитання. Такий інструмент допиту забезпечує отримання від допитуваного показань про вчинене кримінальне правопорушення, обмежуючи можливість навіювання чи втручання в перебіг їх викладу подій його вчинення. Тактика відкритих питань допомагає уніфікувати криміналістичні рекомендації до способу поведінки особи, яка проводить допит, і виключає власну ініціативу, забезпечує творче пристосування тактичних прийомів під час проведення допиту потерпілої дитини, що безумовно є позитивною практикою, з огляду на невисокий рівень обізнаності особливостей дитячої психології та навичок праці з дітьми, які стали жертвами насильства та інших жорстоких злочинів.

Таким чином, з наведеного у цій статті можна дійти певних висновків.

По-перше, слід акцентувати увагу на необхідності введення до національного кримінального та кримінально-процесуального законодавства поняття такої категорії потерпілих осіб, як «вразливі потерпілі». Для цього закріпити в положеннях КПК, зокрема, в ст. 55 «Потерпілий», їх процесуальний статус. В ст. 224 КПК України «Допит» ввести дану категорію і передбачити особливу тактику допиту щодо таких осіб.

По-друге, виходячи з наведених тактик допиту можна визначити, що ефективною тактикою є «комунікативний контакт». Ефективність даної тактики допиту проявляється у тому, що його суть зводиться до ділової міжособистісної взаємодії, інформаційному процесі, що ґрунтується на зворотному зв'язку ознак психологічного та комунікативного контакту. Вбачається, що для проведення допиту більш сприятливою тактикою при професійній взаємодії з потерпілою особою буде використання саме комунікативного контакту, що цілком охоплює психологічну сутність перцептивної, когнітивної та інтерактивної функцій професійного спілкування в ситуаціях прямого чи опосередкованого протистояння учасників допиту. При цьому, важливим є використання тактики відкритих питань допомагає уніфікувати криміналістичні рекомендації до способу поведінки особи. Але, враховуючи, що мова про допит потерпілої особи з категорії «вразливі потерпілі», треба використовувати тактичний толерантний підхід у співбесіді, уникаючи порушень кордонів особи, її прав та свобод.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 р. 4651-VI. URL: 4651-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text>
2. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012L0029>
3. Case of Aksoy v. TURKEY (Application No. 21987/93) : decision of the European Court of Human Rights from 18 December 1996. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22001-58003%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-58003%22]%7D)
4. Справа «М.М. та З.М. проти України» (заява № 4669/20) : рішення Європейського суду з прав людини від 3 листоп. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h64#Text.